

УДК 340.12(436+7/8)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.7>

ІСЛАМСЬКЕ ПРАВО У ПРАВОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Белов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-7168-9488>*

Бота С.М.

*студентка 3 курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Белов Д.М., Бота С.М. Ісламське право у правовій картині світу.

Визначається, з давніх часів появи перших пам'яток держави і права, в подальшій історії людства у світі утвердилося багато національних правових систем світу. Завдяки багатьом факторам, кожна країна сформувала свою правову систему. Кожна з цих систем має унікальний набір функцій і характеристик, які виділяють її. Водночас однією з важливих тенденцій сучасного правового розвитку є широка міжнародна інтеграція, яка проявляється в уніфікації законодавства, взаємному поглинанні різних національних культур, потоку людей між країнами.

У статті досліджено розуміння ісламського права, характерні ознаки релігії ісламу, зіставлення мусульманського права з правом мусульманських країн, шляхом ототожнення ісламського права з правовою сім'єю романо-германського права. Акцентовано увагу на впливі догми в ісламі на які покладається суспільство, а також вплив джерел мусульманського права (Коран, Суна, Іджма, Кійас) на країни ісламу. Констатовано, що обов'язки мусульман передують праву ісламу. Зокрема, пов'язано з тим, що для мусульман обов'язки перед Алахомм є важливішими за їх права. Звернуто увагу на, норми і правила, взятих з шариату, якими повинен керуватися і поклонятися мусульманин. Проаналізовано які елементи мусульманського права запозичують із романо-германської правової сім'ї. Розглянуто певні відмінності між правом ісламу і романо-германським правом. В ході дослідження, виявлено нерівномірний стан правового розвитку в мусульманських країнах, який свідчить про відповідний процес вестернізації (осучаснення). Доведено, що при процесі вестернізації не має значних змін у мусульманському праві. Однак, важливо розуміти, що ісламське право має різні аспекти та інтерпретації, і не можна говорити про нього як про однорідну або статичну систему. Ісламське право є предметом

постійної дискусії, а його тлумачення й застосування можуть змінюватися з часом.

Ключові слова: іслам, ісламське право, мусульманське право, мусульманин, шариат, джерела мусульманського права, догма.

Byelov D.M., Bota S.M. Islamic law in the legal depiction of the world.

It is determined that since ancient times the first monuments of the state and law appeared, many national legal systems of the world have been established in the further history of mankind. Thanks to many factors, each country has formed its own legal system. Each of these systems has a unique set of features and characteristics that set it apart. At the same time, one of the important trends of modern legal development is broad international integration, which is manifested in the unification of legislation, the mutual absorption of different national cultures, the flow of people between countries.

This article examines the understanding of Islamic law, the characteristic features of the religion of Islam, the comparison of Muslim law with the law of Muslim countries, by identifying Islamic law with the legal family of Romano-Germanic law. Accent the attention is focused on the influence of dogma in Islam, which society relies on, as well as the influence of the sources of Muslim law (Qur'an, Sunnah, Ijma, Qiyas) on Islamic countries. It is established that the duties of Muslims precede the law of Islam. In particular, it is due to the fact that for Muslims, duties before Allah are more important than their rights. Attention is drawn to the norms and rules taken from the Sharia, which a Muslim must follow and worship. It is analyzed, which elements of Muslim law are borrowed from the Romano-Germanic legal family. Certain differences between Islamic law and Romano-Germanic law are considered. In the course of the research, an uneven state of legal development in Muslim countries

was revealed, which indicates the corresponding process of westernization (modernization). It has been proven that there are no significant changes in Muslim law during the process of westernization. However, it is important to understand that Islamic law has different aspects and interpretations and cannot be spoken of as a homogeneous or static system. Islamic law is a subject of constant debate, and its interpretation and application may change over time.

Key words: Islam, Islamic law, Muslim law, Muslim, Sharia, sources of Muslim law, dogma.

Постановка проблеми. З давніх часів появи перших пам'яток держави і права, в подальшій історії людства у світі утвердилося багато національних правових систем світу. Завдяки багатьом факторам, кожна країна сформувала свою правову систему. Кожна з цих систем має унікальний набір функцій і характеристик, які виділяють її. Водночас однією з важливих тенденцій сучасного правового розвитку є широка міжнародна інтеграція, яка проявляється в уніфікації законодавства, взаємному поглинанні різних національних культур, потоку людей між країнами. Одна зі світових релігійних правових систем, яка мабуть, привертає найбільшу увагу є мусульманська правова система. Багато в чому це пов'язано з особливим місцем, яке займає іслам у мусульманському житті, оскільки іслам є не просто релігією, а універсальним способом життя. У сучасному світі мусульманське право вплинуло на стан законодавства в багатьох країнах, тому можна говорити про існування законів у мусульманських країнах та існування окремих мусульманських правових систем. Ось чому важливо проаналізувати поточний стан мусульманського права як всередині, так і за межами країн з мусульманськими правовими системами. Незважаючи на значну увагу, яка приділяється цьому питанню, процеси соціальної трансформації, які зараз відбуваються у світі, посилюють актуальність і важливість питань ісламської доктрини, особливо в світлі існуючих дискримінаційних елементів щодо жінок і багатьох прав людини в мусульманських країнах.

Стан опрацювання цієї проблематики виявляється у практичній відсутності наукових дослідницьких праць щодо формулювання релігійної мусульманської правової сім'ї світу. В українській юридичній науці значну увагу приділяють науковцю Лук'янову Д.В., який досліджує не тільки окремі види правових систем світу, а й звертає значну увагу на мусульманську правову систему. Вчений Комленко О. цитує увагу вплив джерел у мусульманському праві. Деякі проблеми правових систем світу визначали і зарубіжні науковці: М.Н. Марченко, І.В. Міма, Р. Шарль, О.Ф. Скакун.

Метою статті є надання особливої уваги мусульманському праву у розумінні співвідношень з

іншими правовими системами, розкриття його характерних ознак, а також визначення основних тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу. Значне місце серед різних релігій світу посідає релігія ісламу. Відносно, наймолодша із усіх релігій світу. Ісламське (мусульманське) право, напевно, представляє собою найбільший інтерес, адже визначається однією з правових систем сучасності, що представляє собою комплекс соціальних норм, фундаментом і головною складовою частиною якого є релігійні установлення і приписи ісламу, а також органічно пов'язані з ними і пройняті релігійним духом моральні та юридичні норми, що регулюють суспільні відносини всередині громади, яка сповідує іслам [1, с. 141].

Мусульманське право єдина ісламська система соціально-нормативного регулювання, здійснює свій вплив на осіб які сповідують іслам, незалежно від країни проживання, вона є основою нормативного регулювання суспільних відносин у країнах, в яких іслам офіційно встановлений і визнаний як державна релігія, або в яких переважна більшість населення сповідує цю релігію, що привносить у його розуміння й національні особливості. На відміну від інших правових систем, що є результатом людської діяльності та держави, ісламське право має божественні витoki яке дароване людям Аллахом через його Пророка Мухаммеда.

Ісламська релігія віддільна від правових систем інших країн, тобто має власну структуру, власну позицію норм права (як загальнообов'язкове правило поведінки). Мусульманське право визначається не окремою системою норм прав, а складовою частиною ісламу [2, с. 41]. Норми права встановлюють, ті догми (положення), які зазначають у що повинні вірити мусульмани, а також додержуватися шаріату, який наказує віруючим, що вони повинні і що не повинні робити. Той, хто порушує приписи шаріату, є не просто правопорушником, а відступником ісламської віри.

Іслам не знає історичного підходу до права, яке має відображати існуючі відносини в суспільстві. Більше того, в джерелах ісламу стверджується «право дароване людині Аллахом раз і назавжди». Тобто, суспільство адаптується до права, а не створює його, щоб використовувати право як інструмент вирішення нових життєвих проблем, які виникають щодня [3, с. 39]. Мусульманське право визначає які дії є дозволеними, забороненими або обов'язковими для людей, тобто деталізує ті правила у суспільстві які часто вимагають від мусульман виконувати багато обов'язків у повсякденному житті. Внаслідок цього багато положень мусульманського права мають застарілий характер, тобто не відповідають вимогам сучасного суспільного розвитку.

Однак необхідно розуміти, що мусульманське право не могло б розвиватись до свого сучасного

стану без інститутів, пристосованих до мінливих умов життя. Ісламська юриспруденція визнає, що «право», відкрите людям в результаті божественного одкровення, не з'являється відразу в ясній і зрозумілій формі.

Казуальний характер притаманний ісламу, він розрахований на регулювання окремих випадків і не охоплюють своєю дією групи однорідних суспільних відносин, як це робить абстрактна норма в романо-германському праві. Звісно це пояснюється особливістю джерел мусульманського права. Так, одними із основних джерел ісламу визнають Коран і Сунну [4, с. 202].

Коран є першоджерелом мусульманського права. Ця священна книга являє собою одкровення дарованого Аллахом відкриття, переданого через Пророка Мухаммеда. В Корані міститься два основні різновиди поведінки. До першого відносяться деталізовані норми, наприклад, з приводу питань шлюбу, спадкування, сім'ї. До другої групи правил поведінки належать вихідні принципи і загальні цілі, що повинні лежати в основі конкретних рішень.

Сунна являє собою збірник зафіксованих висловів й вчинків Пророка Мухаммеда, які вважаються взірцем належної і правомірної поведінки, якої повинні дотримуватись мусульмани. В сукупності з Кораном вона становить зміст шаріату і є його основним джерелом [2, с. 41].

Не менш важливим є Іджма – джерелом ісламського права. Це доктрина мусульманського права, яку становлять думки найбільш авторитетних ісламських правознавців з приводу питань, що не урегульовані в Корані або сунні [5, с. 221].

Кійас є особливим джерелом, що тлумачить Коран і сунну методом судження за аналогією. Тобто його суть полягає в застосуванні схожих норм, що містяться в Корані та сунні, до інших аналогічних ситуацій.

На відмінну від правової сім'ї романо-германського права, в ісламі офіційно джерелами права не визнаються ні звичаї, ні судову практику. Судова практика вирішує численні й різноманітні рішення, тому мусульманськими юристами ніколи не розглядалися в положенні джерела права, оскільки це лише судження на моральному рівні, в якому можна внести різні зміни для покращення. Формально мусульманські науковці також, не вважають, звичай джерелом права, але іноді використовують його для доповнення або уточнення застосованих правових принципів або верховенства права. Звичаї, які узгоджуються з мусульманськими вченнями, фактично розширюють його сферу дії та доповнюють його.

Мусульманське право передбачає перш за все обов'язки людини та накладення санкцій за їх порушення. Ці обов'язки наказують мусульманам дотримуватися певної ісламської відповідності до норм та утримуватися від непристойної поведін-

ки. Наприклад, Коран наказує мусульманам співчувати безпорадним і слабким, не підкуповувати суддів, не займатися лихварством і не грати в азартні ігри. Ісламське право передбачає жорстокі покарання за порушення багатьох норм — страта, покалічення, биття ціпками. Питання суб'єктивних прав індивіда не знайшло широкого закріплення в шаріаті, хоча окремі вчені, зазначають, що в ньому відведено місце і для поняття прав. Це пов'язано з тим, що для мусульман обов'язки перед Алахом є важливішими за їх права.

Згідно ісламсько-правової доктрини в кожному мусульманина існує чотири види обов'язків: обов'язки перед Аллахом, обов'язки перед самим собою, обов'язки перед іншими мусульманами, обов'язки перед тими, з ким мусульманин перебуває в особистих відносинах [6, с. 41]. Це дає змогу встановити домінування імперативних норм над диспозитивними у ісламському праві. Відповідно, наявність таких груп обов'язків підтверджує, що переважна більшість нормативних правил мусульманського права виходять з ідеї саме обов'язків людини перед Аллахом, а не з ідеї її прав і свобод. Проте, не можна не зазначити, що такий характер формулювання норм притаманний здебільшого всім релігіям.

Норми класичного мусульманського права не можуть функціонувати у чистому вигляді, вони доповнюються звичаями, договорами, прецедентами, угодами, нормативними актами, а також на основі запозичень правових положень з інших правових систем. На сучасному етапі мусульманське право має здатність взаємодіяти з правовими системами інших країн і зазнає впливу загальносвітових тенденцій правового розвитку. Характер дії мусульманського права означає поширення його на особи які сповідують іслам. Згідно з цим слід розрізняти такі поняття як: «мусульманське право» і «право мусульманських країн». У мусульманських державах прийнято застосовувати як і мусульманське право (Коран, сунна, іджма і кійас), так і класичне право (нормативні акти, звичаї, прецеденти). Виходячи із цього, можна сказати що, одразу декілька систем можуть існувати в межах однієї держави.

Норми зазначені у романо-германській правовій системі належать до сфер звичного нам «приватного права», відповідно у мусульманському праві воно поєднується у так званому «праві особистого статусу» - правила, що регулюють питання шлюбу, розлучення, зобов'язання, пов'язані з розлученням, відносини батьків і дітей, опіки і піклування, спадкові питання як за законом, так й за заповітом тощо, а також споріднені з цими інститутами норми, що регулюють цивільно-правові відносини – інститут права власності, що визнається як вічне і необмежене право, носієм якого може бути лише мусульманин, інститут договору та інститут вакфа, який регулює питання

невідчужуваного майна, призначеного для певних благодійних цілей, право власності на який за волевиявленням засновника вакфа обмежене користуванням усім чи частиною доходу чи продукту [6, с. 41]. Романо-германське право характеризується розподілом системи права на публічне і приватне, високий рівень кодифікованості нормативних актів, численність нормативних актів на відмінну від мусульманського права у якому нормативні акти мають вторинне положення [7, с. 50]

Розглянута система права вважається основною системою сучасного світу. В даний час не існує жодної правової системи, яка б не запозичувала певні елементи однієї з даних сімей. Однак це не означає, що законодавство всіх країн схоже, можна сказати, що країни, як правило, уніфікують та приєднують всі країни до двох основних цивільно-правових сімей (романо-германську систему права та англо-саксонську систему). Багато країн мусульманського світу, Далекого Сходу, Африки та Індії прийняли певні ідеї чи принципи західного права, оскільки вони вважають, що ці ідеї чи принципи необхідні для збереження їхньої незалежності та досягнення прогресу. Проте право тут не відіграє такої ролі, як у західних країнах. Деякі з них визнають цінність права, але трактують його зовсім інакше, ніж на Заході (мусульманські, індійські, єврейські правові країни), інші – відкидають основну ідею права, вважаючи, що суспільні відносини мають регулюватися не лише писаним правом, або зовсім іншим чином (країни Далекого Сходу, Африки, Мадагаскару). Тому вони залишаються вірними своїм поглядам і традиціям, а їх правові системи – самобутніми.

Нерівномірний стан правового розвитку в мусульманських країнах свідчить про відповідний різний масштаб процесу вестернізації (осучаснення), тобто правові системи цих країн запозичили певні ідеї, принципи, норми та правові форми з інших правових систем, починаючи з романо-германської (залежно від ступеня співпраці, іммігрантського населення та інших факторів, які призводять до впливу цивільного або загального права відповідно на певних ісламських правових систем). Вона проявляється у створенні й застосуванні в тих сферах життя, які не зачіпають «священних основ», спеціальних законодавчих актів, деякі з яких в окремих країнах навіть кодифіковані, що є природним результатом розвитку сучасного світу. У тих мусульманських країнах, які були вестернізовані певними правовими системами та міжнародними законами через економічні, політичні та інші відносини, у сфері суспільних відносин, що виходять за межі особистих приписів і не мають нічого спільного зі священними основами ісламу, діючи норми мусульманських законів запозичені з романо-германського права. Дані норми з

минулого, поступово встановлені державою через нові закони, кодекси або через судову практику. Зокрема, це стосується регулювання в таких сферах, як конституційне право, торгівля, процесуальні відносини тощо [8]. Проте процес вестернізації не призвів до змін у мусульманському праві, а радше запровадив новий метод упорядкування правового матеріалу, який не передбачав змін релігійної основи регулювання, особливо положень щодо «особистого статусу» мусульман.

Висновки. Ісламське право привертає собою значну увагу багатьох науковців, своєю особливістю «панування» релігії. Маємо підкреслити, що мусульманське право може бути охарактеризовано через такі ознаки, як взаємозв'язок права й обов'язків; застарілий і казуальний характер права; взаємозв'язок мусульманського права і права мусульманських країн; порівняння мусульманського права з романо-германською правовою сім'єю.

Вплив мусульманського права на правові системи мусульманських країн проявляється в кожній ісламській країні по-різному в залежності від історичної закономірності розвитку країни, культурних особливостей суспільства і геополітичного розташування. Норми класичного мусульманського права не можуть функціонувати у чистому вигляді, вони доповнюються звичаями, договорами, прецедентами, нормативними актами, а також на основі запозичень правових положень з інших правових систем, наприкладі, романо-германської сім'ї. На сучасному етапі ісламське право має здатність взаємодіяти з правовими системами інших країн і зазнає впливу загальносвітових тенденцій правового розвитку. Але тим не менш, мусульманська правова система як і будь-яка інша правова система, так чи інакше, зазнає певних глобалізаційних впливів. Прикладом стають ісламські міжнародні організації, які об'єднують мусульманські країни, і разом напрацьовують світське ісламське право. Але в кінцевому випадку певні прогалини у мусульманському праві більшою мірою існують. Таким чином, головною особливістю мусульманського права, що дозволяє виокремити його серед інших правових систем, є тісне поєднання релігійних та юридичних основ, які знаходять прояв у особливостях його джерел, структури, механізмі його дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лук'янов Д.В. Релігійні правові системи в сучасному світі : монографія. Харків: Право, 2015. 352 с.
2. Саміло Г.О. «Мусульманське право» та «Право мусульманських країн»: питання співвідношення понять. *Науковий вісник Запорізького національного університету. Серія «Порівняльно-аналітичне право»* Запоріжжя, 2014. № 5. С. 40-41.

3. Берназ В.Д., Фролова О.Г. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Науковий збірник. 2015. № 6. 146 с.
4. Погребняк С.П., Лук'янов Д.В., Біля-Сабаш І.О. Порівняльне правознавство: за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2012. С. 272.
5. Комленко О. Джерела мусульманського права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2013. Вип. 665-666. С. 218-222.
6. Лук'янов Д.В. Ісламське право: ознаки та тенденції розвитку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 40-43.
7. Пономаренко Р.В., Кузьменко В.В. Порівняння романо-германської правової сім'ї з мусульманським правом. *Матеріали круглого столу*. Дніпропетровськ, 2015. С. 46-51.
8. Правові системи сучасності. URL: https://arm.naiaiu.kiev.ua/books/posibnyk_pps/nm/lec4.html (від 18.05.2023)
9. Белов Д.М., Фекийшгазі К.С. Ісламське право на території сучасної Європи. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 77(3). Ч. 3. 2023. С. 289-294.
10. Рогач О.Я., Белов Д.М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2022. С. 37-42.
11. Громовчук М.В., Белов Д.М. Релігія та право: теоретико-методологічні засади співвідношення. *Аналітично-порівняльне право*. № 2. 2022. С. 44-52.
12. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 301-310.